

Tasavvuf Üzerine Düşünceler

İlyas YAZAR*

Zühd, tasavvufun temelidir, ibadet ise zühdün tabii bir sonucudur. İbadetlerin amacı, nefsi disiplin altına alarak Allah'a yaklaşımdır. Tasavvuf ile zühd arasındaki münasebet de bu açıdan önemlidir. Zühdde korku, tasavvufta aşk unsurunun ağır bastığı görülür.

Kültür dünyamızın şekillenmesinde özellikle X. yüzyıldan sonra etkili olmaya başlayan tasavvufun mahiyetini, önemini ve başlangıçtan günümüze kadar gelişim sürecini ana hatlarıyla incelemeye çalışacağız.

İnsanlık tarihinin gelişimi ile birlikte düşünebileceğimiz konulardan birisi de şüphesiz özünde ilâhî bilgi ve sırların bulunduğu mistik düşüncedir. Gizlilik anlamını ihtiva eden Latince kökenli bu kelime, zamanla felsefî ve dînî bir mahiyet almıştır. Bazı araştırmacılar ise mistisizmi, dînî, lâ-dînî, sonsuzluk ve kişilik mistisizmi gibi farklı tasniflere tâbi tutmuşlardır. Belli ölçüde gizlilik esasına dayanan mistisizmde maddeye karşı bir tavır (zühd) ve seyr-i sülûk gibi bir takım uygulamalar olduğu görülmektedir.

Mistik yaşamın ve mistik anlayışın İslâm, Hıristiyan ve Musevî dünyasına, Yunan düşüncesine, Brahmanizm, Budizm ve Manihaizm'e farklı yansımaları olduğu söylenebilir. Burada özellikle mistisizmin tasavvufla ayırım noktalarını kısaca belirtmeyi yararlı görüyoruz:

Mistisizmde metotsuzluk ve pasiflik egemendir. Şeyhe bağlanma gibi bir durum söz konusu değildir, şeyh olmadığı için müşitler silsilesi gibi bir gelenek de oluşmamıştır. Belirli zamanlarda yapılması gereken evrâd u ezkâr bulunmamakta ve insanlar yetenekleri ölçüsünde mistisizmin içinde kendilerine yer bulabilmektedir. Her hangi bir hiyerarşi yoktur ve en son varılabilecek nokta İlme'l-yakîn derecesidir.

Tasavvufta ise metot önemlidir, aktiflik esastır. Seyr-i sülûk bir müşidin nezaretinde başlayıp de-

vam eder. Müşit merkezli bir yapılanma esas olduğundan silsile mevcuttur. Şeyhin belirlediği esaslar doğrultusunda yapılması gereken evrâd u ezkâr vardır; insanlar intisapla bu dünyaya girebilir ve şeyh, zikir ve riyazet gibi unsurlarla makamları aşabilirler. Tasavvufta herkesin yerinin belli olduğu piramide benzer bir yapılanma vardır. Sûfilerin varabilecekleri en son nokta Hakka'l-yakîn derecesidir.

Bu kısa açıklamadan sonra, mistisizmin İslâm dünyasında tasavvuf olarak şekillenmesi üzerinde duralım. Kişinin nefsinin terbiye etmesi, ıslah etmesi, varlıktan geçerek Allah'a kavuşması amacıyla güden tasavvuf, kaynağı Kur'ân ve hadis olmakla beraber, ortaya çıktığı dönemdeki ilimlerden (hadis, fıkıh, kelam gibi) de etkilenen ve İslâm âleminde doğup gelişen rûhî ve mânevî hayat tarzıdır. Bazı sûfilerce tasavvuf, sulhu olmayan bir savaş; nefse kul, şeytana zebûn olmamak, nefsin nasibini terk ederek Hakk'ın nasibini aramak; zâhirden uzaklaşıp bâtına yaklaşmak; mihnetleri gizlemek; cömertlik, zariflik ve temizlik olarak değerlendirilmiştir. Kuşeyrî, ilk sûfilerin hepsinin Sünnî olduğunu belirterek tasavvufun, ehl-i sünnetin bünyesinden çıktığını ileri sürmektedir.

İslâm kültür ve düşünce dünyasını derinden etkileyen bu cereyanın Arabistan'da doğmamış, gelişmemiş ve yerleşmemiş olduğuna dikkat çeken A.Yaşar Ocak, tasavvufun yapı itibarı ile İslâmî, kendi eski kültürleri çerçevesinde algılayan Araplar dışındaki Müslümanların, kitâbî ve nasçî İslâm anlayışını temsil eden hâkim Arap Müslüman sınıfına karşı geliştirdiği mistik bir tepki hareketi olması yönüne dikkat çekmektedir. Tabi ki bu tespit-

le, tasavvufun Arapları dışladığı düşünülmemelidir. Buradaki amacın, Arapların, özellikle Emeviler devri ile başlayan şiddet politikalarına yönelik bir eleştiri olduğu göz önüne alınmalıdır.

Kaynağı Kur'an ve hadis olmakla birlikte, bu iki kaynaktan da geçmeyen Tasavvuf kelimesinin hangi kökten türemiş olduğu hususunda, araştırmacılar çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Tasavvuf kelimesinin, saflık, duruluk, berraklık anlamına gelen "safv" kökünden, "Benü Sûfe" kabilesinden, "suffe" ashabından, bir çöl bitkisi olan "sufane"den, Yunanca hikmet anlamına gelen "sophia"dan ve yün anlamına gelen Arapça "suf" kökünden türediği ileri sürülmüştür. Bu konudaki genel kanı, kelimenin en son ifade ettiğimiz yün anlamındaki "suf" kökünden türediğidir. Peygamberlerin ve zühd ehlinin, kibir, gurur ve bencilliğin belirtisi sayılan ipek elbiseler yerine, ekseriyetle yünden yapılmış elbiseler giymeleri, zühd ve takva belirtisi olarak değerlendirilmiştir. Bu anlayış, tâbiûn ve onları takip eden kuşaklar tarafından da devam ettirilmiştir.

Dünyayı âhiretle bir ve eşit tutmaya veya ondan daha üstün tutmamaya; maddeye ve eşyaya karşı tavır ortaya koymaya İslâm tasavvufunda zühd denilmektedir. Bazı sûfiler zühdü, lüzumlu olanı, dünyayı ve parayı terk etmek; elde bulunmayan şeyin gönülde de bulunmaması; azlık, halvet ve açlık olarak ifade etmişlerdir. Zühd, tasavvufun temelidir, ibadet ise zühdün tabii bir sonucudur. İbadetlerin amacı, nefsi disiplin altına alarak Allah'a yaklaşmaktır. Tasavvuf ile zühd arasındaki münasebet de bu açıdan önemlidir. Zühdde korku, tasavvufta aşk unsurunun ağır bastığı görülür. Aşkın önemini göstermesi açısından Schimmel'in de örnek olarak verdiği, efendisi tarafından azad edilmiş bir köle olan Râbia Hatun'nun hikâyesi dikkat çekicidir: Bir elinde meşale ve diğer elinde ibrikle Basra sokaklarında yürüyen Râbia'ya bu davranışının hikmeti sorulduğunda o şu cevabı vermiştir: "Cenneti ateşe vermek, cehenneme ise bir son vermek için bu haldeyim. Böylece engeller ortadan kalktığında, Allah'a kimin aşkla, kimin cennet kaygısıyla ibadet ettiği görülecektir."

İlk dönemlerden itibaren zühd ve tasavvufa yönelenler arasında Basralı Râbia Hatun gibi kadın zâhideler ve sûfiyeler de bulunmaktadır. Kuşeyrî, Kelebâzî, Hücvirî gibi sûfi yazarların, tasavvufta iştigal eden kadınlardan hiç bahsetmemiş olmalarına karşın, çeşitli dönemlerde yazılmış bazı sûfi tabâkat kitaplarında bu konuya yer verildiğini görüyoruz. Nefâhatu'l-Üns'te Râbia, Lübâbe, Şu'vâ-

ne, Fatıma-i Nişaburiye, Meryem Basriye, Ümmü Muhammed ve Ümmü Ali gibi otuzu aşkın kadın zâhideden bahsedilmektedir. Sülemî ve İbn Cevzî sûfi kadınlar hakkında geniş bilgi vermektedir. Bazı sûfilere göre ricâlu'l-gayb arasında kadın dervişlerin olduğu da ileri sürülmektedir.

Mevlânâ'nın kadınların düzenlediği semâ meclislerine gitmesi ve Mesnevî'de zaman zaman kadınları ön plana çıkarması, onun bu konudaki tavırını da yansıtmaktadır. Mevlevîlik'te kadın halifelerin bulunduğu bilinmektedir. Sultan Veled'in kızı Şeref Hâtun, bir çok mürideye sâhip bir Mevlevî halifesidir.

Bektâşilik'te de kadınlar âyin-i cem adı verilen tarikat törenine erkeklerle beraber iştirak ederler, muhabbet sofrasında beraber otururlar, beraber nefes okurlar ve semâ ederler. Tasavvufun kadını toplumsal hayatın içine çekme düşüncesi, medresenin baskısı ile sekteye uğramıştır. Bektâşilerin ve Alevîlerin dışında kadın dervişler, baskılar sebebiyle toplumdan ayrılmak zorunda kalmışlardır.

Hz. Peygamber, sahabe ve tâbiûn dönemlerinde insanlar, büyük ölçüde âyet ve hadislerin de tesiriyle zühd hayatına yönelmişti. Burada, Kur'an'ın Mekkî ve Medenî âyetlerini ve bunların önemini belirtmek yararlı olacaktır. Mekkî âyetler, genellikle iman hakikatlerine yönelik konuları dile getirmekte ve İslâmî zühd hayatının da temelini oluşturmaktadır. Bu dönemlerdeki Peygamber ve sahabe hayatı, bu yaşamın iskeletini oluşturmuştur. Hicretle birlikte Medine'ye yerleşen Müslümanlar, artık biraz daha toplumsal hayatın içine çekilmeye başlanmış ve Kur'an'ın Medenî âyetleri de bu sosyal düzenin oluşmasında en önemli unsur olmuştur. Ancak Medine'de bir İslam devletinin şekillenmeye başlamasıyla birlikte, daha Hz. Peygamber döneminde insanların kısmen zühd hayatından koparak dünya nimetlerine temâyül göstermeye başlamaları da dikkatlerden kaçmayan bir husustur. Dört halife dönemi ve özellikle de Emeviler'den itibaren bu tür yaşam biçiminin giderek rağbet edilen bir mahiyet aldığı görülmektedir.

Tasavvufun tarihi gelişimi incelenirken kaynakların, konuyu çeşitli tasniflerle ve belirli kıstaslara göre ele aldığı görülecektir. Konuyla ilgili olarak hazırlık sürecinde yaptığımız çalışmalardan yola çıkarak, tasavvufun tarihî gelişimini Kuşadalı İbrahim Halvetî'nin bakış açısı doğrultusunda ele almaya çalışacağız. Buna göre tasavvufun tarihî gelişimi, ilk devir, tekke devri ve son devir olmak üzere üç kısımda değerlendirilecektir.

İlk devir, Peygamber devri ve Zâhidler devri olarak iki kısımda incelenmektedir. Peygamber döneminde kaynak tektir ve mistik hayat, Peygamber'in yaşadığı gibi yaşamaktan ibarettir. Mistik yaşayışta ileri olanlar, takvâ bakımından faziletli kabul edilmektedir. Tasavvuf kelimesinin daha kavram olarak kullanılmadığı bu süreçte, İslâm toplumu yaşamın her boyutunda, Hz. Peygamber'i kendisine örnek almıştır. Zira Peygamber, din, dünya, fert, devlet gibi bütün alanların liderlik vasfını benliğinde toplamıştı. Bu özelliklerin, sonraki devirlerde müstakil kurumlar haline geldiğini ve her birinin örnek şahsiyetinin başka bir tip olarak ortaya çıktığını görüyoruz. Bu açıdan Peygamber'in fikhî sahadaki liderliğini fakihlerin, Kur'an'ı anlama ve yorumlamadaki liderliğini müfessirlerin, imânî konulardaki liderliğini kelimcilerin ve Bâtunî konularla ilgili liderliğini sûfîlerin veya velîlerin üstlendiği söylenebilir.

İlk devrin ikinci kısmını oluşturan zâhidler devri, İslâm tarihinin Tâbiûn (şahabeleri görenler) dönemine rastlamaktadır. Tekke devrinin ilk bölümü olan tarikatler öncesi döneme geçişin sağlandığı bu devrin zâhidane hayat tarzı, insanlardan ayrı ve yalnız yaşama, nefsi istekleri dikkate almama ve onlarla mücadele, sabır, tevekkül, Allah korkusu, hüzn, çok ağlama ve şüpheli şeylerden uzak durma gibi tipik özellikler taşımaktadır. Büyük sûfîlerin ve zâhidlerin yetiştiği IX. ve X. (H. III-IV.) yüzyıllara kadar, tasavvufla ilgili bir takım eserler yazılmış ve sûfîliğin esasları yazılı hâle getirilmiştir. Tasavvuf sözcüğünü ilk kullanan Ma'ruf-i Kerhî, tasavvuf düşüncesine mârifet unsurunu getiren Zün-Nûn Mısrî, tasavvufî ahvalleri inceleyen ilk kişi olduğu söylenen Serî es-Sakâtî, zühd ve tasavvufa yeni boyutlar getiren Bayezid-i Bistâmî, sevgili uğruna candan geçen Hallâc-ı Mansur, Gazâlî'yi hazırlayan ve Bağdat sûfîlerinin tartışmasız üstadı kabul edilen Cüneyd-i Bağdâdî, Allah korkusuna dayanan takvâ anlayışı ile Hasan Basrî, ilk tekkeyi kuran ve sûfî lakablı ilk zâhid Ebu Hâşim es-Sûfî, tasavvufa Allah aşkını getiren Rabia el-Adeviyye gibi zâhidler ve sûfîler kendi devirlerinin tanınmış simâları arasında yer almaktadır.

Diğer yandan, yine bu dönemde, fütüvvet ve melâmet gibi önemli tasavvufî ekoller de ortaya çıkmıştır. Yukarıda isimleri zikredilen Mâ'ruf-i Kerhî, Serî es-Sakâtî, Cüneyd-i Bağdâdî gibi fütüvvet ehli sûfîler, Irak'ta tasavvuf adı altında İslâm'ın mânevi hayatını geliştirirken, Horasan bölgesinde Hamdûn el-Kassâr, melâmet adı ile söz

konusu hayatın farklı bir yorumunu ortaya koymuştur. Melâmet ehli ihlas ve riya konusuna ağırlık verirken, fütüvvet ehli daha çok dinin insaniyet yönü üzerinde durmayı tercih etmiştir.

İlk tarikatın ortaya çıktığı XII. (H.VI.) yüzyıla kadar olan dönem, tasavvufî düşüncenin doğup geliştiği ve şekillendiği bir zaman dilimidir. Bu dönemde tasavvuf, geniş ölçüde pratiklere dayanan, teorilere fazla yer vermeyen, basit fakat derin, sade ve anlamlı bir mânevî hayat tarzı olarak değerlendirilebilir. XII. yüzyıldan sonra ise Tarikatler dönemi başlamaktadır. Bayezid-i Bistâmî, Cüneyd-i Bağdâdî gibi zühd döneminin ünlü sûfîlerinin ortaya koyduğu anlayışın, bu dönemde Gazâlî tarafından sistemleştirildiğini görüyoruz. Gazâlî'nin, fikrî hayatının oluşmasında üç önemli unsur etkili olmuştur. Bunlar, filozofları küfürle, Bâtunîliği delâlet ve sapıklıkla itham etme ve fukaha ve kelimcileri da mistik unsurlara yer vermemele-ri sebebiyle eleştirmesidir. Gazâlî, Y. Nuri Öztürk'ün ifadesiyle, mezhep çekişmelerinin yaşandığı bir ortamda, kelâm, fıkıh ve tasavvuf terki- biyle sünî sûfîliği sistemleştirmeye çalışan bir deha olarak görülmüştür.

Gazâlî'den sonra yetişen ve Gazâlî'nin kelâm, fıkıh, tasavvuf terki- bine tasavvuf ve felsefe terki- biyle cevap veren İbn Arabî de üzerinde durulması gereken bir isimdir. Zaman zaman görüşleri ve çalışmaları bakımından İbn Teymiyye ve İbn Haldun tarafından eleştirilene maruz kalan İbn Arabî'nin düşünce dünyasının temeli vahdet-i vücûda dayanmaktadır. Bu düşüncesini insan, aşk ve Muhammedî hakikatle olgunlaştıran Arabî'ye göre Allah'ın bilinmesi konusunda akıl ve felsefe yeterli değildir, Allah'ı bulmanın asıl rehberi aşktır. Bu kapsamda İbn Arabî'nin vahdet anlayışı, asırlarca süren tasavvuf geleneğinin de temelini oluşturur.

Varlık anlayışı tasavvuf dışındaki yaklaşımlarda, her şeyin kendi varlığı ile kâim olduğu, madde olduğu ve bunu da Allah'ın yarattığı esasına dayanmaktadır. Tasavvufun varlık anlayışında ise, İbn Arabî'nin temsil ettiği görüş açısından, gerçekte var olan hiçbir şeyin aslında var olmadığı, var olan maddelerde Allah'ın isimleri ve sıfatlarıyla tecessüm ettiği, yani cemâl ve celâl sıfatlarının görüldüğü esas kabul edilmektedir. İbn Arabî'nin görüşüne katılmayan bazı mutasavvıflara göre ise, gerçekte varmış gibi görünen maddeler aslında yoktur. Bunların hepsi, Allah'ın o maddede tecellisinden ibarettir. Zâhidler ve sûfîler döneminde yazılmış çeşitli risale ve kitaplarda bu tür görüşle-

rin de tartışıldığı *Futuhâtu'l-Mekkiyye*, *Fusûsu'l-Hikem*, *Avârifü'l-Ma'ârif*, *Mantiku't-Tayr*, *Mesnevî*. vs ve bu eserlerin tasavvufun gelişim sürecinde belirli bir boşluğu doldurduğu söylenebilir.

Sûfi yaşantılarından ve tasavvufla ilgili kaynaklardan hareketle, tasavvufun bir takım unsurlar taşıdığını görüyoruz. Bunlar, hâl ve makam, mârifet, fetih-feyiz, rüya, insan-ı kâmil, hatm-i velayet, kerâmet, fenâ-bekâ, cem-fark ya da sekr-sahv, şathiye ve aşk olarak açıklanabilir. Bu kavramların, kısaca ifade edilmesinin yararlı olacağı düşüncesindeyiz:

Tasavvufta müridin seyr-i sülûk sürecindeki konaklama yerlerine menzil ya da makam denilmektedir. Makam, müridin yaptığı riyazet ve mücadele ile Allah katında elde ettiği mânevî yerdir. Hâl ise Allah'ın müride anlık lütfettiği, geçici bâtinî duygudur. Hâlin vehbî olmasına karşılık makamlar kesbîdir, çalışma ve mücadele ile elde edilir. Makamların, tevbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, zikir, sabır, murâkabe ve rıza gibi aşamaları bulunmaktadır.

Tasavvufun unsurlarından mârifet, kalp kaynaklı vâsitasız bilgidir. Çalışmadan elde edilen bilgiler vahiy ve ilhamdır. Vahyin peygamberlere, ilhâmın ise sûfilere özgü bir bilgi yolu olarak görüldüğünü, bu mânâda, mârifetin vecd ve ilham yoluyla elde edilen bilgi olduğunu söyleyebiliriz. Mârifetin ilk safhası İlme'l-yakîndir. Bunu şüphelerin ortadan kalktığı ve gayba ait özelliklerin belirginleşmeye başladığı Ayne'l-yakîn safhası takip eder. Son aşaması ise, bütün perdelerin ortadan kalktığı ve tecelli nurlarının kalbe aktığı Hakka'l-yakîn safhasıdır.

Sûfiler, iç dünyalarından kaynaklanan bilgilere fetih ve bu bilgi yoğunluğuna, coşkunluğuna feyz adını vermişlerdir. Rüya da yine sûfilerin bilgi yollarından birisi olarak görülmektedir. Onların hayatlarında görülen hârikulâde davranışlara ise kerâmet denilmektedir. Müridin seyr-i sülûk sürecinde yaşadığı bazı durumlar da, yine tasavvufun unsurlarından sayılmaktadır. Tevhidin başlangıcı sayılan ve mânevî bir sarhoşluk olan fenâ hâli, bekâ ile son bulur. Kötü huy ve davranışlardan, gafletten fâni olma, ilimle ve zikirle bâki olma esas gayedir. Bu süreçte, müridin kendinden geçerek Allah ile beraber olmasına cem, tekrar normale dönmesine ise fark denilmiştir. Kalbe gelen mânevî feyizlerle sekr hâlini yaşayan müride, ibadet ve kulluk için fark, keşf ve mârifet için cem hâlinin gerekli olduğu belirtilmektedir. Sûfinin sekr ve cem hallerinde söylediklerine şathiye denilmiştir. Sûfilerin trans hâlinde söylediği şathiyelerin, şeriate ters gibi görülmesi, onların içinde bulundukla-

rı hâlin anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Hallâc-ı Mansur'un "Ene'l-Hakk" sözü de bu açıdan anlaşılmalıdır.

Tasavvufun ferdi yönü önemli olmakla birlikte sosyal yönü de küçümsenemeyecek kadar önemlidir. Tasavvufî hayatın bazı biçimlerini bireyler ferdi olarak yaşar, ancak genel çizgileri ile tasavvufî hayat şeyhlerin ve müridlerin nezaretinde öğrenilir. Bu eğitimin belli aşamalarında gizlilik esastır. Bu gizliliğin sebebi, mânevî alt yapısı eksik olanların yanlış anlama ve sapmalarını önlemektir. XII. asra kadar gelişme evresini yaşayan cemaatler bu asırdan sonra daha düzenli ve disiplinli bir örgütlenmeye gitmiştir. Tarikat adı verilen bu kurumlar, teşekkül ettikleri tarihten itibaren tasavvufî düşüncenin yaygınlaşmasında en önemli rolü oynamışlardır.

Sözlükte yol anlamına gelen tarikat, tasavvufî mânâda Allah'a ulaşmak için tutulan ve bir takım kuralları ve âyinleri bulunan yol demektir. Sûfiler tasavvufun ilm-i hâl, diğer ilimlerin ise ilm-i kâl olduğu belirtirler. İlm-i kâl, zâhir bilgisi olup akla ve nakle dayanmaktadır. İlm-i hâl ise bâtin bilgisi olup çalışmakla elde edilemeyen, kalbe gelen bilgiyi ifade eder. Sûfiler bu açıdan tasavvufun kaynaklarından olan Kur'ân'ı anlama ve yorumlamada te'vil metodunu kullanmakta ve kendilerini ancak hâl ehli olan ve ilm-i ledün sahibi kişilerin anlayabileceklerini belirtmektedirler.

Tasavvuf yapısı içinde yer alan tarikatlerin kendilerine mahsus bir takım adap ve erkânı vardır. Kılık kıyafet, şeyhe intisap, taç ve hırka gibi. Bununla birlikte tarikatlerin bazı ortak yönleri de bulunmaktadır. Bütün tarikatlerin temel unsuru zikirdir. Zikir, Allah'ın isimlerini ve belirli duaları çeşitli zamanlarda, belirli miktarlarda sesli ya da sessiz söylemek, tekrar etmektir. Mevlevîlerde sema' olarak adlandırılan zikrin ilk telkinini Hz. Peygamberin yaptığına inanılmaktadır. Diğer bir özellik ise, seyr-i sülûk ve nefis terbiyesidir. Seyr-i sülûk, müridin dervişliğe başlayışından sevgiliye kavuşana, vuslata erene, tasavvufî yolculuğunu tamamlayana kadar yapmış olduğu kalbî ve mânevî yolculuğun adıdır. Mânen seyreden derviş, seyr ilallah (kalp makamına ulaşması), seyr fillah (ilm-i ledüne ulaşması), seyr ma'allah (veliliğin sonuna ulaşması) ve seyr anillah (irşat için tekrar halkın arasına dönmesi) aşamalarından geçer. Bu süreçte mürid, müridini nefis ve ruh yolu ile terbiye etmektedir. Seyr-i sülûkun bir özelliği de çile dönemidir. Müridin, üç ila bin gün arasında değişen zamanda, şeyhinin kontrolünde sakin bir yere çekilip zikir ile meşgul olması

esasına dayanmaktadır. Hicret veya seyahat de seyr-i sülûkun özelliklerindedir. Maddî âlemden, ruhlr âlemine yolculuğu ifade eden hicret, vücudun ve kalbin seyahatini içerir.

Seyr-i urûc ile ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn ve hakka'l-yakîn aşamalarına gelen sâlik, seyr-i nüzûl ile insanlığa hizmet için tekrar başladığı noktaya gelir ve böylece seyr-i sülûkunu tamamlamış olur. Seyr-i sülûk ile maksat sevgiliye, Allah'a kavuşmadır. Sevgiliden ayrı kalan âşığı, Cüneyd-i Bağdâdî tarafından sistemleştirilen "misak" nazariyesinde de ifade edildiği gibi, tekrar ona vuslatı arzulanır. Buna göre, bütün ruhlr "Bezm-i Elest"'te "Elestü bi Rabbiküm?" suâline "Belâ" cevabını vererek Allah'ı, Rab olarak tasdik etmişlerdir. Ancak, ruhlrın bedenlere girmesiyle sevgiliden ayrılık başlamış, Allah'tan uzak kalmanın acısı ve hüznü âşığı derinden etkilemiştir. Tasavvuf eğitiminin gayesi de bu ayrılığı ortadan kaldırarak insanın içindeki gurbet duygusunu gidermek ve ezeldaki saflığına ulaştırmak olmuştur.

Bu konuda Necmeddin Dâî'nin *Mirsâdî'l-İbâd* adlı eserinde ayrıntılı bilgi bulmak mümkündür. Dâî, bu konu ile ilgili olarak şem'-pervâne ilişkisine dikkat çeker. Elest öncesi ruhlr Cemâl-i Mutlak ile beraberdir. Ruhlr için vatan burada Tanrı varlığıdır. Ondandırılma gurbete düşmektir. Allah, cemâline dolaylı tecelli etmek istemiştir ve bunun için de ruhlrı bedenleştirerek insan yapmayı kararlaştırmış, bundan sonra ruhlrı çağırıp onları elest meclisinde toplayıp anlaşma yapmıştır. Yukarıda belirtilen bu anlaşmadan sonra ruhlr bedenlere gönderilmiş ve çeşitli perdelerden geçerek Allah'tan ayrılmıştır. İnsanın vatanından ayrılıp gurbete düşmesi gibi, ruhlr da Tanrı varlığından ayrılıp gurbete düşmüştür. Bedenlere gönderilen ruhlarla Allah arasına giren perdeler, ruhlara Allah'ı unutturan engeller olarak telakki edilmiştir. Bu aşamalardan sonra ruhlrın, Allah'tan ayrılarak bedenlere girmesi ve Allah'ı unutması, insanın hayvânî nefis ile hayata başlamasını sağlamıştır. Mutasavvıfların sıkça işledikleri ve çeşitli kısımlara ayırdıkları nefis bu açıdan ikili bir yapıya sahiptir. Biri madde kısmıdır, topraktan gelmiştir ve ölümlüdür; diğeri ise mânevî kısmı, ruhlr âleminde gelen kısmıdır. Madde kısmının ortadan kalkmasıyla mânevî kısmı da tekrar geldiği yere döner. Tasavvuf işte bu noktada önemli bir fonksiyon icra etmiştir. İnsanın nefisini hayvânî isteklerden arındırmasıyla kalbinde bir imân belirir, ki bu da genel kaniya göre ışık şeklinde tezâhür eder. Bu

ışık, aynı zamanda sevginin de timsâlidir. Bu çerçevede, mutasavvıfların gözünde kalp, insanda var olan evrenin küçük bir modeli olarak algılanmıştır. Allah insanı kalbi için, kalbini de kalpte ulaşabilecek mârifet bilgisini bilmesi için yaratmıştır. İnsan, hayvânî nefisini kontrol altına aldığıında, aşkla kendisini hakikate götürecektir yolları geçer ve vuslata kavuşur. Bu amaçla nefsi kontrol altına almaya yönelik metodlar da zaman içinde tarikatların doğmasını sağlamıştır.

Bu bakımdan seyr-i sülûk ile amaçlanan müridin/sâlikin insan-ı kâmil makamına ulaşmasıdır. Sûfilerin gözünde kâinat aynasının cilası olan insan-ı kâmil, genel anlamda Hz. Adem, özel mânâda ise Hz. Muhammed olarak algılanmıştır. İnsan-ı kâmil, seyr-i sülûkunu tamamlamış ve olgun insan mertebesine ulaşmış kişi demektir. O vecd ve istiğrak hallerinde, vuslatı bulduğunda, aşığı makamların verdiği derûnî haz ve cezbe durumlarında kendini tutabilmiş ve sâlik olarak başladığı yolculuktan mürşit olarak dönmeyi başarabilmiş kişidir. Daima huzurlu olma, her işte bir hikmet görme, dünyanın ve eşyanın hakikatini kavrama, ifrat ve tefritten sakınma, özüyle ve sözüyle doğru olma insan-ı kâmilin vasıfları arasındadır.

Seyr-i sülûkta kişinin, yukarıda zikredilen makamları geçerken, içinde bulunduğu vecd ve istiğrak hallerinde kendine hâkim olmasının önemine değinen Y. Nuri Öztürk'ün, *Tasavvufun Ruhı ve Tarikatler* adlı çalışmasında Mansur örneğini görüyoruz. Ona göre, Hallac-ı Mansur cezbe hâlinde taşkın ruhunu susturamamış ve bunu başıyla ödemiştir. Hakka'l-yakîn noktasına geldiğinde, sevgilinin cemâli karşısında onda kendini görmüş ve "Ene'l-Hak" diyerek kendinden geçmiş ve aşkın sırrını ifşâ ettiğinden dolayı sülûka başladığı noktaya geri dönmediği için de yolculuğu yarım kalmıştır.

Bu yönüyle Hallac'ı, Mevlâna ile karşılaştıran Y. Nuri, Mevlâna'nın vecd ve istiğrak hallerinde yok olmaktan, Şems ve Çelebi Hüsâmettin gibi dehâlar tarafından kurtarıldığına dikkat çeker. Eğer bu şahıslar olmasaydı, Mevlâna'daki engin cezbemin de kabına sığmayacağı, Hallac-ı Mansur ya da Nietzsche gibi kendini yok edeceği görüşünde olan Yaşar Nuri'ye bu noktada katılmadığımızı da belirtmeliyiz. Edebiyatımızda çoğunlukla darağacı ve Ene'l-Hak kavramlarıyla yer alan Hallac, sevgili uğruna her şeye göğüs germe, candan geçme ve ölmenin sembolü olarak görülmüştür. Mansur gerçeği bulmuştur, ancak yüz yüze geldiği gerçek bir sır olarak kalması gerekirken, o bunu ifşâ etmiştir. Bu

yönüyle Schimmel'in de ifadesiyle o, aşk sırrını açıklama olgusunun simgesi durumuna gelmiştir.

Tarikatler, kendi içlerinde çeşitli tasniflere tâbi tutulmuşlardır. Fikrî yapılanmalarına göre hak ve bâtil tarikatler, zikrî yapılanmalarına göre hafî, cehrî, kıyâmî tarikatler, takip ettikleri yöntemlere göre ise tarik-ı ahyar, tarik-ı ebrâr ve tark-ı şuttâr gib tasnifler örnek verilebilir. Bu tasniflerden sonra başlıca tarikatler arasında Kâdirîyye, Yesevîyye, Rifâîyye, Sühreverdîyye, Şâzelîyye, Kübravîyye, Mevlevîyye, Nakşibendîyye, Halvetîyye, Bektaşîyye, Bayramîyye, Celvetîyye sayılabilir.

Zamanla tasavvufun özünü oluşturan bir yapıya bürünen tarikatlerin, bir kısmının çeşitli tesirlerle (muhitin sosyal ve fikri yapısı, yerel kültürle münasebetleri gibi) esas mecralarından saptığı bilinmektedir. Bu açıdan, özellikle Türklerin İslâm'ı kabulünden ve Anadolu'nun İslâmlaşmasından sonra ortaya çıkan bu tip tasavvufî hareketler arasında Hurîfîyye, Kalenderîyye ve Haydariyye sayılabilir.

Tarikatler genellikle tekke, zâviye, dergâh, âsî-tâne gibi adlarla anılan mekânlarda faaliyet göstermektedir. Bu mekânlar, tarikat üyelerinin devam ettikleri, toplu ya da ferdî zikir yaptıkları, sohbet ettikleri, edep-erkan öğrendikleri ve terbiye gördükleri yerler olmakla beraber, çoğunlukla çeşitli dînî ve dünyevî ilimlerin öğretildiği kurumlar da olmuştur. Kırsal alanlarda medreselerin görevini de üstlenen bu mekânlar, ayrıca yolcu ve gariplerin barınma yerleri olarak da bilinmektedir. Edebiyat, şiir ve mûsikî gibi güzel sanatların gelişmesine olan katkıları da bu kurumların özelliklerindedir.

Tasavvuf, gönlü merkez kabul ettiğinden dolayı insanı konu almış, insanın ruh ve gönül dünyasını aydınlatmayı ilke edinmiştir. Bunu yaparken de sanat ve edebiyatla yakın ilişkiler içinde bulunmuş ve özellikle de şiirde temâyüz etmiştir. Mecazlı anlatımlarla ele alınan tasavvufî aşk anlayışının Türk, Fars ve Arap edebiyatlarında en güzel eserlerin oluşmasına vesile olduğunu görüyoruz. *Leylâ ile Mecnun*, *Hüsni ü Aşk* ve *Mesnevî* gibi eserlerin her devirde yeniden tekrarlandığına şahit oluyoruz. Sevgiliyi anlatmanın en güzel ve en önemli araçlarından birisi olan gül mazmununun da, çoğunlukla bülbül ile birlikte, şiirimizde sıkça kullanıldığı bilinmektedir.

Tasavvuf beden-ruh, zâhir-bâtin ve lafız-mânâ ayrımı yapmakta ve birincileri ihmal etmese de daima ikincilere ağırlık vermektedir. Zamanla, zâhirî ilimlerle bâtinî ilimlerin arasındaki mesafe açılmış, bunun sonucu olarak da zâhir ehli ile bâ-

tın ehli arasında zıtlasmalar ve anlaşmazlıklar vuku bulmuştur. Bu süreçte, Kuşeyrî, Hücvirî ve Gazâlî gibi kendilerini kanıtlamış olan mutasavvıflar çeşitli eserler vücuda getirerek bu anlaşmazlıkları ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Tasavvuf perdesi altında, İslâm'a dış kaynaklardan sokulmak istenen yabancı unsurlar, diğer dinlerden ve mezheplerden, mistik akımlardan, felsefeden kaynaklanan etkilenmeler de yine zâhir ve bâtin ehli arasındaki ihtilafın sebepleri arasında zikredilmesi gereken konulardır.

Bu etkilenmelerin sonucu olarak, ibadetlerin vuslatın gerçekleşmesiyle birlikte düşmesi, her şeyin mubah olması, velinin peygamberden üstün olması, hulul ve tenâsüh gibi inançların ortaya çıkması tasavvuftaki sapmalar olarak değerlendirilmektedir. Yine zaman içinde bazı tarikatlerde görülen, dünyayı tümünden terk, ruhbanlık, evlenmemek, et yememek, tevekküle sarılıp kalmak, nefse işkence etmek, çalışmamak, vakıf gelirleriyle geçinmek, temizliğe riayet etmemek, toplumu terk edip inzivaya çekilmek, tasavvufu kıssacılık, menkıbecilik, raks ve semadan ibaret sanmak gibi davranışlar tasavvufun ruhuna büyük zararlar vermiştir. Söz konusu davranışlar, her ne kadar tasavvuf içinde varsa da, bunların bir takım kuralları, sınırları ve şekilleri bulunmaktadır. Burada kastettiğimiz, kurallara uymayan ve haddi aşan davranışlardır.

Bu gelişmelerden dolayı, Kuşadalı İbrahim Halvetî yaşadığı dönemi, tasavvufun gelişim tarihi açısından yeni bir devir olarak değerlendirmektedir. O, artık feyzin kalmadığını düşündüğü tekkelerin, hem İslâm'ın hem de ülkenin sırtında bir yük olduğu kanısındadır. Kur'ân merkezli sülûku esas alan Kuşadalı, insanların toplumsal yaşamdan kopmalarını gerektiğini ve içtimai hayattaki sıkıntı ve çilelerin, kişinin sülûkuna, tasavvuf eğitimine denk olacağını ileri sürmektedir. Onun yeryüzünü tekke olarak gören düşüncesinin arkasında, insana ve Allah'a hizmet yarışının bulunduğu görülmektedir.

Tasavvuf tarihinde, aşırı zühd ve takva temelini dayalı klâsik tasavvuf anlayışına bir tepki olarak, İran ve orta Asya'da ortaya çıkan ve sûfi çevrelerin marjinal bir kesimi olarak değerlendirilebilecek Kalenderîlik üzerinde de durulması yerinde olacaktır.

Kalendernâmeler, Rubâiyyat, Velâyetnâme-i Otman Baba gibi Kalenderî kaynaklardan, sûfi tabakaları ve menâkıbnâmelerden, vekâyinâmeler, siyâsetnâmeler, seyahatnâmeler ve şuâra tezkireleri gibi tarihî ve edebî kaynaklardan öğrendikleri

mize göre Kalenderîlik, yaşadıkları toplumun kurallarına karşı çıkararak dünyayı kâle almaya gerek görmeyen ve bunu davranışlarıyla açığa vuran kişilerin oluşturduğu tasavvuf akımı olarak bilinmektedir. Tek parça halinde bir yapı sergilememesine rağmen hepsinde görülen ortak nokta, dünyevî her şeyi arkaya atarak yalnız ilâhî aşkı önemsemeleri ve İslâm'ı bu açıdan yorumlamalarıdır.

Melâmetiliğin biraz farklılaşmış biçimi olan Kalenderîlik, mistik temellerini oluştururken doğrudan ya da dolaylı olarak Hint ve İran mistisizminden etkilenmiştir. Budist, Zerdüş ve Maniheizt etkilerin görüldüğü Kalenderî zümrelerin ortak özellikleri, üç-beş kişilik gruplar halinde gezmek, geçimlerini dilenerek sağlamak, baş, kaş, sakal ve bıyıklarını kazıtarak acayip kılıklarla dolaşmaktır. Kalenderîlerin kurucu olarak kendilerine Cemâleddin Yusuf es-Sâvî'yi uygun gördüklerini belirten A.Yaşar Ocak, tarihî belgelerin henüz bunu tescil etmediğini, ilk Kalenderîlerin aslında melâmetî şeyhleri arasında aranması gerektiğini ifade etmektedir. Kalender lakabını ilk defa kullanan X. yüzyılda yaşamış Baba Tâhir-i Uryân-ı Hemedânî'dir.

Kalender (Arapça k-l-n-d-r harflerinden oluşmuştur) kelimesinde bu meşrebın esasını oluşturan beş kavramın saklı olduğunu ve bu kavramların tamamına sahip olan kişilerin kalender olabileceğini dile getiren menâkıbnâme yazarları, bu beş kavramın kanaat (k), lutf (l), nedâmet (n), diyânet (d) ve riyâzetten (r) ibaret olduğunu belirtirler. Kalenderîlerin doktrininde tasavvufî esaslar (fakr ve tecerrüt, melâmet, vahdet-i vücûd), Hurûfî tesirler ve Şîî etkiler önemli olmuştur. Kalenderîlerin tasavvufî yaşamları, dünyaya itibar etmeme ve münzevî bir hayat sürme, faziletleri gizleyip kötü yönleri sergileme esasına dayanıyordu. Vahdet-i vücûd inancı bu yapı içinde genellikle şeyhlerin yeteksizliklerinden dolayı yeterince anlaşılammış, devir, tenasüh ve hulul gibi inançların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Örneğin Otman Baba ve müridlerinde vahdet-i vücûd tam anlamıyla hulul ve tenasüh şekillerini almıştır. Kalenderîlikteki Hurûfî tesirler, Hurûfiliğin Remeli'ye geçerken Kalenderîlere sızmasıyla başlamıştır. Kaygusuz Abdal'ın *Vücdnâme*'sinde bunun örnekleri görülmektedir. Kalenderîlerin Şîî geçinmelerine, Oniki İmam'ı takdis etmelerine rağmen, İranlı Şîî müellifler bu grubun Şîîlikle bir ilgisinin bulunmadığı görüşündedir. Gereğçeleri de Kalenderîlerde tenasüh, hulûl ve ulûhiyyet gibi Şîîliğe aykırı inançların bulunmasıdır.

Kalenderîlik, henüz kesin olarak ifade edilmese de, ilk defa Cemâleddin Sâvî tarafından teşkilatlandırılmıştır. Tarikatın İslâm dünyasında en fazla yayılan ve en uzun ömürlü olan kolları XIII-XV. Yüzyıllar arasında İran'da ortaya çıkmıştır. Haydârilik, Câmîlik gibi. Kalenderîliği Cemaleddin Sâvî'den sonra temsil eden en büyük şahsiyet, Haydârilik'in kurucusu olan Şeyh Kutbuddin Haydârî'dir.

Haydârilik, Kalenderîlerden farklı olmak için bir takım şekli değişiklikler yapmışlardır. Şeyhlerine genellikle "Baba" unvanı veren Haydârilik, Kalenderîlerin aksine bıyıklarını kesmezler, boyunlarına demir bir halka ile kulaklarına demir küpe takarlar. Zâviyelerine ise Haydârihâne denilmektedir. Ahmed-i Câmî Nâmikî tarafından kurulduğu bilinen Câmîlik hakkında fazla bilgi sahibi değiliz. Ancak IX. yüzyılın kalender-meşreb şâiri Hâfız-ı Şîrâzî olarak görülmektedir. Anadolu'da popüler anlamda bir Kalenderîlikten söz edildiğinde ilk akla gelenler Vefâyilik ve Haydârilik olmaktadır.

A. Yaşar Ocak, Anadolu'da yüksek zümre Kalenderîliği denildiğinde Selçuklular devrinde, Şems-i Tebrizi, Kırmânî ve Fahreddin-i Irâkî'den söz etmektedir. Osmanlılar'ın kuruluş devresinde Rum Abdalları olarak anılan Geyikli Baba, Abdal Murad, Abdal Mehmet ve Abdal Musa; XIII-XV. yüzyıllarda Kaygusuz Abdal, Seyyid Ali Sultan, Şucâeddin ve Otman Baba gibi Kalenderî dervişlerin varlığını da unutmamak gerekmektedir.

XIV ve XVII.yüzyıllar arasında Osmanlı coğrafyasında Kalenderler, Haydârilik, Rum Abdalları, Câmîler, Tarlaklar, Şemsîler gibi değişik isimler altında Kalenderî zümrelerinin örgütlendiği görülmektedir. XV. yüzyıldan itibaren Kalenderîlik içinde belirginleşip gelişen ve Osmanlı yönetimince de desteklenen Bektâşiliğin ortaya çıkmasıyla XVII. yüzyıldan sonra yerli ve yabancı kaynaklarda Kalenderîlik'ten pek bahsedilmemiştir. XVI. yüzyıl boyunca Osmanlı yönetimi, Kalenderîleri baştan beri ehl-i sünnet dışında olmaları, Şîî-Safevî propagandasına alet olarak yönetime muhalif olmaları ve toplum düzenini bozma eğilimleri taşımaları sebebiyle yakın takibe almış ve suçlu bulunanları cezalandırma yoluna gitmiştir.

Kalenderîler, toplum nizamına muhalefet olarak ortaya çıktıkları için, zaman zaman buldukları bölgelerde isyanlar çıkarmışlardır. 1240'ta çıkarılan ilk isyan Babai İsyanı'dır. Bunu XV. yüzyılın başlarında çıkarılan Şeyh Bedrettin İsyanı takip etmiştir. Yine Aydın ve Manisa yörelerinde çıkarılan küçük çaplı isyanlar da aynı türdendir. XVI. yüzyıl-

da II. Bayezid'e karşı girişilen Şah Kulu İsyanı ve Kanuni Sultan Süleyman'a karşı yapılan Şah Kalender Hareketi Kalenderiler'in çeşitli maksatlarla çıkardıkları isyanlar arasında sayılabilir.

Kalenderilerin neden marjinal bir mistik çevre oluşturduklarını ve toplumla merkezî yönetime muhalefet ettiklerini irdeleyen A. Yaşar Ocak, konuyla ilgili çalışmasında bu soruların nedenleri üzerinde şunları ileri sürmektedir: Kalenderi dervişlerin mistik temellerinde toplumu ve inançlarını dışlama ve bunun aksi istikametinde yaşama düşüncesi hâkimdir. Dervişlerin geldikleri ve buldukları sosyal yapılar önemli olmaktadır. Çünkü XIV. yüzyıldan sonra Anadolu'daki Kalenderi gruplarda gerçek anlamda tasavvuf tefekkürü sona ermiştir. Bunun sonucu olarak da yozlaşmış, bayağı ve niteliksiz anlayış ve düşünceler, kaba saba süflî bir hayat baş göstermiştir. Kalenderiliğin insan kaynakları özellikle son dönemlerde oldukça uyumsuz, problemlî, câhil, tasavvufla ilgisiz, kozmopolit zümrelerden oluşmuştur. Bu durumdaki kişilerin anarşik faaliyetlere meyletmeleri ve fırsatları kollamaları tabii hale gelmişti. Kalenderlerin toplumdaki gördükleri itici tavrıyla, topluma karşı yeniden muhalefet etmeleri de süregelen yozlaşmanın bir sonucudur.

Kalenderiliğin tasavvuf tarihi açısından Anadolu'da meydana getirdiği en önemli sonuç Bektâşilik gibi bir tarikatın doğuşunu hazırlaması olmuştur. XV. yüzyıldan sonra müstakil bir tarikat olarak faaliyetlerine devam eden Bektâşiliğin, Kalenderiliğin içinde geliştiği bugün açık ve net bir şekilde bilinmektedir.

Tasavvufun ehl-i sünnet içinde, ancak ondan ayrı olarak asırlardır varlığını sürdürmesini, mutasavvıfların aşk anlayışlarına, ilm-i ledün bilgisine sahip olmalarına ve Kur'an'ı anlama ve yorumlamadaki farklılıklarına bağlayabiliriz.

Mutasavvıfların aşk anlayışı ve bâtinî bilgi sahibi oluşları üzerinde yukarıda ayrıntılı olarak durulmuştu. Burada onların Kur'an'ı anlama ve yorumlama farklılıklarına, tefsir ve te'vil faktörüne değinmek istiyoruz. Ulemâ ya da müfessirler (bir anlamda görüş olarak medreseyi temsil ederler) Kur'an'ı anlama ve yorumlamada pozitivist bir yol izlemektedirler. Kur'an'da geçen ifadelerin kökenlerine kadar giderek dil çalışmaları yapmaktan uzak kalmazlar. Çünkü müfessirin tefsir ettiği dönemdeki bir kelimenin kullanımı ve anlam dünyası, Hz. Peygamber döneminde kullanıldığı şekli ile aynı değildir. Bu anlamda müfessirlerin dil ça-

lışmalarına titizlikle dikkat ettikleri, en eski kabilere ve en eski şiir örneklerine kadar gittikleri görülür. Söylediğimize örnek olması açısından klasik şiirimizde kullanılan "aşk" kelimesini gösterebiliriz. Bugün tamamen cinsellik anlamının temel anlam görüldüğü "aşk" kelimesi, klasik şiirimizin hiçbir döneminde temel anlam olarak cinsellik anlamında kullanılmamıştır.

Mutasavvıflar ise Kur'an'ı anlama ve yorumlamada tefsire önem verdikleri gibi daha fazla te'vil metoduna yönelmişlerdir. Bu çerçevede Kur'an'da görünürde olmayan anlamları, gizli manâları görmeye çalışırlar. Bazı âyetlerde bu konuda açıklamalar bulunmakla birlikte özellikle müteşâbih âyetler ve mukataa harflerden müteşekkil yapılar, mutasavvıfların en çok dikkatini çeken yönler olmuştur. Bu kapsamda zâhirî anlamları esas alan müfessirlerin de Kur'an'ın Bâtınî anlamları ihtiva ettiğinde hemfikir oldukları görülür. Tasavvuf dünyası Kur'an'ın bâtinî (gizli) anlamlarını ön plana çıkarmış, müfessirlerin pozitivist yaklaşımlarına karşılık metafizik bakış açısını ilke edinmiştir. Bu ilkedeki hareketle insanların metafizik dünyalarındaki boşluğu doldurma yoluna gitmişlerdir.

Tasavvuf, tarihî gelişimi içinde incelemeye çalıştığımız gibi, İslâm medeniyeti ile birlikte doğmuş, büyümüş, duraklamış ve bir çok sebeplerin neticesi olarak da, son devirlerde çökmeye yüz tutmuş, hamle gücünü kaybetmeye başlamıştır. Tasavvuftaki bu geriye gidişin, yozlaşmanın nedenleri üzerinde bir çok değerlendirme yapılmış ve konuyla ilgili çeşitli kitaplar hazırlanmıştır. Bu değerlendirmelerde dile getirilen eleştirilere baktığımızda ortaya karamsar bir tablo çıkmaktadır. Tasavvufun manâsının gidip yerine isminin kalması, yaşanır olmaktan çıkarak söylenir ve yazılır hâle gelmesi; yol yordam bilmez kişilerin sûfilik iddiasında bulunarak tasavvufta olmayan şeyleri sokması; tasavvufu kabul edenlerin davranışlarıyla bunu inkâr etmesi gibi pek çok sebep tasavvufun gelişimini sekteye uğratmıştır.

Tarihsel süreç içinde, tasavvufun insan eğitimiyle ilgili olarak geliştirmiş olduğu yöntemler, tarikatler aracılığı ile bütün dünyaya yayılmışsa da, burada dile getirilen olumsuzluklar gibi pek çok nedenin tabii sonucu olarak, gönüller tasavvuftan soğumuş, vicdanlar sûfilerden hoşlanmaz, hatta nefret eder hâle gelmiştir. İslâm kültür dünyası içinde yüzyıllardır oldukça faal bir yapıda gördüğümüz tasavvuf, çağımızda daha kapalı bir yapılanma sergilemektedir. Tasavvufun geleneksel

Aşk Kontağı

Sedat UMRAN

Bakışımız kısa devre
Kıvılcımlar saçılır;
Gören olmaz Allah vere
Tam zamanında kaçılır

Alev alır saçımız
Bir onarımcı bulmak gerek
Sigortada tel eriyerek
Kaçmak: tek çare, ilacımız

tekke eğitimi giderek önemini kaybederken, günümüzde yayın faaliyetlerindeki artış dikkatlerden uzak değildir. ■

KAYNAKÇA:

1. Aynî, Mehmet Ali, *Tasavvuf Tarihi*, (Sadeleştiren: Hüseyin Rahmi Yananlı), Kitabevi, İst., 2000.
2. İz, Mahir, *Tasavvuf*, Rahle Yay., İst., 1969.
3. Kara, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatler Tarihi*, Dergâh Yay., İst., 1985.
4. Ocak, Ahmet Yaşar, *Osmanlı imparatorluğu'nda Marjinal Sâfilik: Kalenderîler*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ank., 1992.
5. Öztürk Yaşar Nuri, *Tasavvufun Ruhu ve Tarikatler*, Sidre Yay., İst., 1988.
6. Schimmel, Annamaria, *Tasavvufun Boyutları*, (Çeviren: Ender Gürol), Adam Yay., İst., 1982.
7. Lings, Martin, *Tasavvuf Nedir?*, Akabe Yay., İst., 1986.

8. Gazâli, *Tasavvufun Esasları*, (Çeviren: Ramazan Yıldız), Şamil Yay., İst., Trhsz.
9. Kelebâzi, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, (Hazırlayan: Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İst., 1979.
10. Güngör, Erol, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Yay., İst., 1982.
11. Gölpınarlı, Abdülbâki, *100 Soruda Tasavvuf*, Gerçek Yay., İst. 1969.
12. Gölpınarlı, Abdülbâki, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatler*, Gerçek Yay., İst. 1969.
13. Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatler*, Marmara Ün. İlahiyat Fak. Yay.
14. Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İst., 1991.
15. Çağatay, Neşet – Çubukçu, Ağâh İbrahim, *İslâm Mezhepleri Tarihi I*, Ankara Ün. İlahiyat fak. Yay., Ank., 1965.

* İlyas YAZAR, Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Araştırma Görevlisi